

OZADJE IN METODOLOŠKI VIDIKI RAZISKAVE SHARE

Saša Mašič,

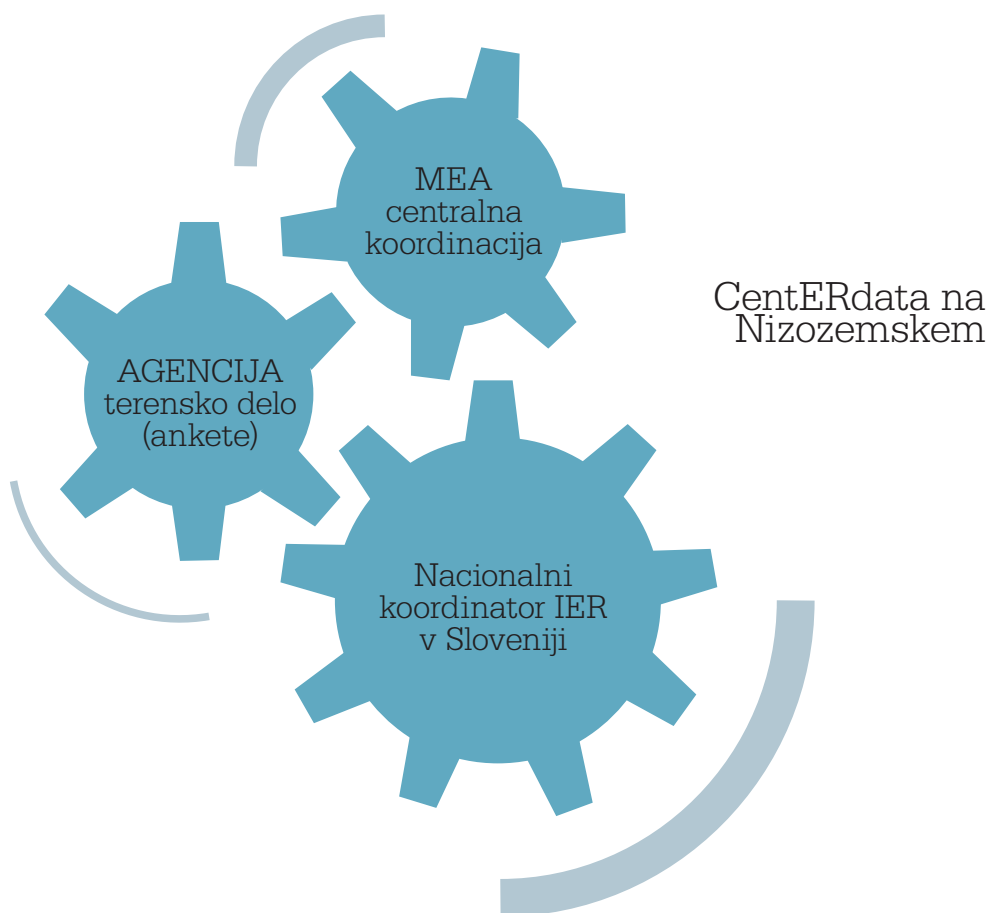
Inštitut za ekonomska raziskovanja

9

1. Uvod

Še preden bi kdor koli zares opazil, da čedalje bolj postajamo družba starejših, se je v družbenem življenju že kazalo večje povpraševanje po zdravstvenih in socialnih storitvah, a tudi kot večji pritisk na pokojninsko blagajno, zato so prav strokovnjaki prvi glasno začeli opozarjati na potrebne reforme. Priprava vsake reforme pa zahteva natančne podatke o stanju med prebivalstvom. Demografske napovedi so znane: po podatkih Svetovne zdravstvene organizacije naj bi imeli v Evropi leta 2025 že tretjino prebivalstva starejšega od 60 let (Börsch-Supan, Hank, Jürges, 2005), le malo pa je znanega o tem, kako starejši dejansko živijo, kako se preživljajo iz dneva v dan, koliko pomoči, če sploh kaj, potrebujejo in kako pridejo do potrebne pomoči pri vsakodnevni opravi ali osebni negi. Prejmejo dovolj ali premalo pomoči? Kaj sploh potrebujejo? Kakšna je kakovost njihovega življenja? So srečni in zadovoljni s svojim družinskim in prijateljskim okoljem? Vse to so vprašanja, ki so še kako pomembna pri pripravi vseh politik tako na ravni EU kot na ravni nacionalnih držav.

V ZDA že nekaj časa poteka ameriška raziskava o staranju prebivalstva HRS (Health and retirement study), v Veliki Britaniji ELSA (English longitudinal study of ageing). Obe imata sorodne kazalnike in metodologijo. Prav zato je Evropska komisija objavila javni poziv, s katerim je evropsko znanstveno skupnost pozvala k raziskovanju starajočega se prebivalstva, in tako je leta 2004 nastala raziskava SHARE – Raziskava o zdravju, procesu staranja in upokojevanja v Evropi, ki je postala sestrška raziskava že obstoječima HRS in ELSA. Leta 2008 je bila tudi uvrščena v Evropski strateški forum raziskovalnih infrastruktur (ESFRI), s čimer je postala eden izmed ključnih evropskih znanstvenih projektov na področju staranja. Namen tega strateškega foruma je preprečiti, da bi se raziskovalna sredstva razpršila na več sorodnih projektov, in spodbuditi vseevropske znanstveno odlične projekte. Z drugimi besedami, namesto financiranja desetih podobnih projektov, katerih rezultati med seboj največkrat niso niti primerljivi, je cilj financirati le en projekt za vse države članice EU. Tako lahko zagotovimo bolj smotrno rabo razpoložljivih sredstev za raziskave in razvoj ter hkrati razvijamo znanstveno odličnost znotraj prostora EU, saj omogočimo boljši pretok znanja. Končni rezultat je načrtovanje kakovostnih javnih politik za vse evropsko prebivalstvo. Raziskava SHARE naj bi predvidoma potekala do leta 2024, kar pomeni 20 let spremljanja, kako se ljudje starajo in kaj to prinese v njihovo življenje, oz. deset valov raziskave.

SLIKA 1:
KLJUČNI AKTERJI V
RAZISKAVI SHARE.

Raziskava SHARE torej poteka v posameznih članicah EU, kar pomeni, da vsaka članica financira zbiranje podatkov in nacionalno koordinacijo na svojem ozemlju. Izbira nacionalnega koordinatorja je prepuščena posamezni državi v skladu z nacionalnimi predpisi, vendar mora vsakega nacionalnega koordinatorja potrditi tudi centralni koordinator raziskave SHARE, ki se pri tem osredotoča predvsem na znanstveno odličnost izbranega nacionalnega koordinatorja. Ko je slovensko ministrstvo, pristojno za znanost, leta 2008 objavilo poziv nevladnim organizacijam in strokovni javnosti za oddajo predlogov vključitve Slovenije v mednarodne projekte, ki so navedeni v Evropskem kažipotu za raziskovalne infrastrukture 2008 (»ESFRI Roadmap 2008«), se je Inštitut za ekonomska raziskovanja na objavo odzval s predlogom za vključitev Slovenije v raziskavo SHARE. Kot dolgoletni raziskovalni partner vlade na področju priprave pokojninskih in socialnih reform je inštitut izkazal tudi vso strokovno kompetentnost in zahtevano znanstveno odličnost za vodenje projekta v Sloveniji ter je bil s sklepom vlade leta 2011 tudi potrjen za nacionalnega koordinatorja raziskave SHARE. Izvajalec terenskega dela v posameznih državah je izbran z javnim razpisom, ki se ponovi za vsak val raziskave, torej na približno dve leti, in ga vodi osrednja organizacija – Münchenski center za Ekonomiko Staranja, SHARE MEA (Munich Center for the Economics of Aging).

MEA s centralnim vodenjem raziskave SHARE zagotavlja enotno metodologijo dela po vseh članicah, koordinacijo dela med članicami ter pripravlja in vodi razpise za izvajalce terenskega dela. Viri financiranja osrednje organizacije so

razpršeni; evropski projekti, države članice raziskave SHARE, ameriška nacionalna organizacija za staranje NIA. Takšno negotovo financiranje povzroča nemalo težav, saj zahteva neprestano iskanje sredstev. Sredstva so potrebna tudi za delovanje CentERdata, znanstvenega javnega zavoda, ki skrbi za informacijske rešitve vseh raziskovalnih procesov. Gre za tri ključne sklope nalog: uporabniški vmesnik za prevode in programske rešitve za izvedbo vprašalnika na terenu, sinhronizacijo podatkov o vzorcu, ki so potrebni za izvedbo terenskega dela ter diseminacijo in čiščenje podatkov po končanem terenskem delu. Vsi podatki, ki jih izvajalci terenskega dela s sinhronizacijo prenesejo na strežnike CentERdata, so anonimizirani, kar pomeni, da osebni podatki, kot je naslov anketirane osebe, nikoli ne zapustijo Slovenije. Podatki, ki ostanejo del ankete v namene analize, spol in leto rojstva, pa skupaj z ostalimi anketnimi podatki ne omogočajo identifikacije oseb. Tako iz anketnih odgovorov ni mogoče ugotoviti, katera oseba je na anketo odgovarjala.

11

Leta 2011 je Raziskava o zdravju, procesu staranja in upokojevanja v Evropi (SHARE) postala prvi Evropski raziskovalni infrastrukturni konzorcij (European Research Infrastructure Consortium – ERIC), kar pomeni, da je postala pravni subjekt v vseh članicah EU in je zato deležna tudi davčnih olajšav, ki so jih deležne mednarodne organizacije.

SLIKA 2:
SODELUJOČE
DRŽAVE V 4. VALU
RAZISKAVE SHARE.

2. Raziskovalna načela

Splošna in strokovna javnost je večinoma vajena znanstvenih projektov, v katerih se raziskovalci zberejo in si razdelijo naloge, nato pa individualne zaključke združijo v skupnem zaključnem poročilu. Marsikoga zato preseneti, da je SHARE pravzaprav infrastrukturni projekt, kar pomeni, da namen raziskave ni javnosti posredovati zaključnih poročil, temveč znanstveni skupnosti ponuditi bazo podatkov, ki omogoča kakovostne longitudinalne, mednarodne in interdisciplinarne analize. Načrtovalci javnih politik imajo tako pri sprejemanju svojih odločitev lahko na voljo znanstveno pridobljene rezultate in spoznanja.

V prvem valu raziskave, ki je potekal leta 2004, je sodelovalo enajst držav: Nemčija, Italija, Španija, Danska, Švedska, Nizozemska, Belgija, Francija, Češka, Avstrija in Grčija. V drugem valu leta 2006 so se jim pridružile še Irska, Izrael, Poljska in Češka. Tretji val, ki je potekal leta 2008, je bil poseben, saj so v njem anketirance spraševali po njihovi življenjski retrospektivi, s čimer so ugotavljali, kako zdravstveno in ekonomsko stanje v otroštvu ter zaposlitvena zgodovina učinkujejo na procese staranja. V četrtem valu, ki je potekal leta 2011, so se raziskavi priključile še Estonija, Portugalska, Madžarska in Slovenija. V petem valu, ki je potekal leta 2013, so sodelovale Avstrija, Belgija, Švica, Češka, Nemčija, Danska, Estonija, Španija, Francija, Izrael, Italija, Luksemburg, Nizozemska, Švedska in Slovenija. V šestem valu, ki bo zaključen septembra 2015, se je raziskavi prvič pridružila tudi Hrvaška in po hudih finančnih pretresih se je znova vrnila Grčija, česar se znanstvena skupnost lahko zelo veseli, saj bo to odličen laboratorij za raziskovanje posledic hude finančne krize v državi.

Mednarodna primerljivost podatkov je zagotovljena z enotno generično različico vprašalnika v angleškem jeziku za vse sodelujoče države. Vsi prevodi vprašalnikov v nacionalne jezike gredo skozi preverjanje skladnosti z generično angleško različico vprašalnika.

Posebna pozornost je namenjena tudi izvedbi terenskega dela, saj morajo vse države podatke zbirati v istem časovnem okviru in vsi anketarji morajo biti izobraženi po standardiziranih postopkih.

Pazljiva izbira kazalnikov v raziskavi omogoča tudi primerljivost podatkov s podatki sorodnih, sestrskih raziskav po svetu. To so ameriška HRS, angleška ELSA, kitajska CHARLS, brazilska ELSI, japonska JSTAR, korejska KLOSA, indijska LASI, mehiška MHAS in irska TILDA.

Raziskava je longitudinalna, saj je staranje posameznikov proces, nas pa zanimajo spremembe skozi čas, ne zgolj stanje na neki časovni točki. To pomeni, da je raziskava tudi panelna, saj moramo na vsaki dve leti poiskati iste posameznike in jih ponovno anketirati, da bi lahko merili procese staranja pri posameznikih na določenih časovnih točkah. Vzorec vključuje posameznike, ki so dopolnili 50 let ali več, in njihove partnerje ne glede na njihovo starost. Točka 50 let je izbrana zato, da ljudi spremljajo že pred upokojitvijo, nato pa še ob in po upokojitvi. V primeru, da posameznik, ki je član panela raziskave SHARE, premine, svojci dobijo poseben vprašalnik, s katerim zaznavamo okoliščine posameznikove smrti in vzroke smrti.

Zelo pomemben vidik raziskave SHARE je njena interdisciplinarnost – to pomeni, da lahko spremljamo procese staranja na vseh pomembnih življenjskih področjih: ekonomskem, zdravstvenem in socialnem ter tudi v družinskih in socialnih omrežjih posameznikov. Torej ne zaznavamo le, kdaj se je posameznik na primer upokojil, ampak lahko spremljamo tudi morebitne življenjske okoliščine, v katerih se je odločil za upokojitev, in vse spremembe, ki jih upokojitev prinese, na primer spremembe v zdravstvenem stanju, ekonomskem položaju, družinskem in socialnem okolju ipd. Vprašalnik omogoča tudi zaznavanje ljudi, ki bi potrebovali pomoč pri vsakodnevnih opravilih in osebni negi ter potencialne njihovega okolja za pomoč, na primer ali imajo družinske člane, ki živijo blizu in bi lahko pomagali.

13

Vprašalnik je sestavljen iz več sklopov: demografija, družina in otroci, zdravje, zdravstvena oskrba, zdravstveno tvegano vedenje, duševno zdravje, kognitivne funkcije, objektivni kazalniki zdravja, socialna omrežja in opora, aktivnost na trgu dela, lastnina oz. premoženje, bivanjske razmere, potrošnja gospodinjstva, finančni transferji, dnevne aktivnosti. Ne smemo pozabiti tudi na poseben vprašalnik na papirju, ki ga anketiranci izpolnjujejo sami in je namenjen nekaterim bolj občutljivim vprašanjem, vsaki državi pa tudi omogoča, da v raziskavo SHARE vključi nekaj svojih vprašanj, ki so zanimiva le za to državo. Slovenija je to možnost izkoristila v aktualnem 6. valu raziskave. Na ta način bomo zbrali podatke, potrebne za pripravo reforme dolgotrajne oskrbe v Sloveniji.

3. Potek terenskega dela

Anketiranje na terenu poteka s prenosnimi računalniki. Vsak anketar ima na svojem računalniku v programu za anketiranje seznam gospodinjstev, ki jih mora obiskati. Ko prispe v posamezno gospodinjstvo, ga program najprej vodi skozi pregled gospodinjstva, s čimer odkrije, kdo vse živi v gospodinjstvu, kdo se je preselil in odselil v času od zadnje ankete ter sorodstvena razmerja in starost. Vse to je potrebno, da lahko program nato določi, katere osebe so ustrezne za anketiranje in katere ne. Do pomot ne more priti, saj anketar ne more odpreti ankete za osebe, ki niso ustrezne za sodelovanje v raziskavi, bodisi niso bile vključene v vzorec, bodisi niso partner primarnega anketiranca oz. anketiranke. Vprašalnik je sprogramiran tako, da se določena vprašanja po potrebi preskočijo. Na primer, anketirance sprašujemo le, če se je zakonski stan spremenil, ne pa kakšen je, saj imamo podatek o tem, ali so poročeni ali samski, že od prejšnjega anketiranja. Enako velja za izobrazbo, starost, tip bivališča in še druge kazalnike, ki so bolj stalne narave. Prav tako velja, da na vprašanja o družini odgovarja le en partner, če anketiramo par; ni nam treba obeh partnerjev spraševati o tem, koliko otrok imata. Tudi na finančna vprašanja odgovarja le en partner. Vse to je zelo pomembno pri kasnejših analizah podatkov, saj je treba določene podatke poiskati v starejših bazah, za kar pa morajo biti znanstveniki pazljivi in večji ravnanja s panelnimi podatki.

Poleg klasičnega postavljanja anketnih vprašanj z osebnega prenosnika anketarji na terenu z anketiranci opravljajo tudi različne teste, na primer moč stiska sile pesti ali test pljučne funkcije, zbiranje kapljic krvi iz prsta ali vstajanje

s stola. Ta del vprašalnika je med anketiranci najbolj priljubljen, saj razbije monotonijo anketiranja.

Po koncu ankete anketirana oseba prejme še papirnati vprašalnik, ki ga lahko izpolni takoj, medtem ko anketar še vnaša podatke o anketi, ali ga kasneje pošlje po pošti. Kuverta in znamka sta priloženi. Prav tako vsakega anketiranca za sodelovanje nagradimo z drobno pozornostjo, da se mu s tem zahvalimo za njegov čas in vloženi trud.

4. Kakovost zbranih podatkov

Anketarji so zelo pomemben deležnik na poti do kakovostnih znanstvenih podatkov, zato njihovo delo ves čas trajanja terenskega dela spremljamo in po potrebi ukrepamo. Da bi panel lahko ohranjali na dolgi rok, je minimalna zahtevana stopnja odgovorov gospodinjev 83 % (merjeno z AAPOR RR4 formulo) (AAPOR, 2015). Povedano z drugimi besedami, vsaj 83 % anketiranih v prejšnjem valu se mora raziskave udeležiti tudi v naslednjem valu, saj ne smemo dovoliti, da bi panel zapustilo preveč ljudi, ker to pomeni tudi izgubo anketnih podatkov. Da bi dosegli tako visoko normo, je treba med anketiranjem skrbno paziti na številne dejavnike. Poleg že omenjenega izobraževanja anketarjev je to še spremljanje uspešnosti njihovega dela na terenu. Konkretnije spremljamo statistike, kot so stopnja kontaktiranih gospodinjev (AAPOR CON2) (AAPOR, 2015), stopnja zavrnitev (AAPOR REF2) (AAPOR, 2015) in stopnja sodelovanja (AAPOR COOP2) (AAPOR, 2015). Cilj je, da bi anketarji z anketiranci vzpostavili kakovosten in zaupen odnos, tako da se lahko tja tudi čim večkrat vrnejo.

Vzorec za Slovenijo pripravlja Statistični urad Republike Slovenije. Vanj je bilo iz registra prebivalcev Republike Slovenije v 4. valu naključno izbranih 4200 posameznikov, ki so do začetka anketiranja dopolnili 50 let.

5. Metodološki projekti

Množica zbranih podatkov omogoča tudi pomembne metodološke raziskave. Tako je longitudinalna dimenzija raziskave pripeljala do spoznanja, da anketirani v nekaterih državah svoje zdravje precenjujejo, spet v drugih ga podcenjujejo, kar je spodbudilo razmisleke o objektivnih kazalnikih zdravja tudi v družboslovnih raziskavah, kot je SHARE. Vpeljava biomarkerjev in fizičnih meritev v družboslovnih raziskavah omogoča zbiranje objektivnih kazalcev zdravstvenega stanja posameznikov. S posušeni vzorci krvi lahko na primer preverjamo tveganja za nastanek srčno-žilnih obolenj (meri se raven holesterola v krvi), sladkorne bolezni (Hemoglobin HbA1c, indikator glukoze v krvi) in hipertenzije (C-reaktivni protein) (Malter, Börsch-Supan, 2013). V petem valu so se projekta testno lotile Nemčija, Danska, Belgija, Švica, Italija in Portugalska, v šestem valu pa so posušene vzorce krvi anketirancev zbirale vse države SHARE, ki jim nacionalna zakonodaja tega izrecno ne prepoveduje. Anketiranci v projektu sodelujejo povsem prostovoljno in vsaka država udeleženka o njem odloča v skladu s svojimi etičnimi standardi. Med objektivnimi kazalniki zdravja, ki jih

zbirajo vse države SHARE, so še merjenje moči stiska rok (Max grip strength test), moči pljučne kapacitete (Peak flow test) in moči v nogah (Chair stand test), kjer štejemo, kolikokrat uspe anketiranec v eni minuti vzravnano vstati s stola, ne da bi pri tem uporabljal roke.

SLIKA 3 :
POLAVTOMATSKA
LANCETA ZA TEST
POSUŠENIH KAPLJIC
KRVI.

15

Poleg že opisanega zbiranja vzorcev posušениh kapljic krvi se je že v tretjem in četrtem valu Nemčija lotila še enega pilotnega projekta – povezovanja zbranih anketnih podatkov z administrativnimi bazami podatkov, kot je na primer baza pokojninskih prejemkov. Povezovanje anketnih podatkov z administrativnimi nam omogoča preverjanje zbranih odgovorov in seveda lahko tudi zmanjšuje problem manjkajočih vrednosti (Malter, Börsch-Supan, 2013). Enako kot vsi ostali zbrani podatki tudi povezovanje administrativnih podatkov z anketnimi poteka izključno z dovoljenjem anketiranca in tudi pri tem je izdatno poskrbljeno za varnost osebnih podatkov.

Zelo pomembna metodološka projekta sta še projekt »ne-odgovorov« in proučevanje »vplivov anketarjev«. Projekt »ne-odgovorov« se ne loteva zgolj zviševanja stopenj odgovorov, temveč se bojuje tudi z morebitno pristranskostjo rezultatov, saj v vzorcu ne želimo le oseb, ki v anketah rade sodelujejo, temveč tudi tiste, ki zavračajo sodelovanje (Malter, Börsch-Supan, 2013). K projektu proučevanja vpliva anketarjev na odločanje anketirancev o sodelovanju se je v 5. valu priključila tudi Slovenija in z njim nadaljuje tudi v 6. valu.

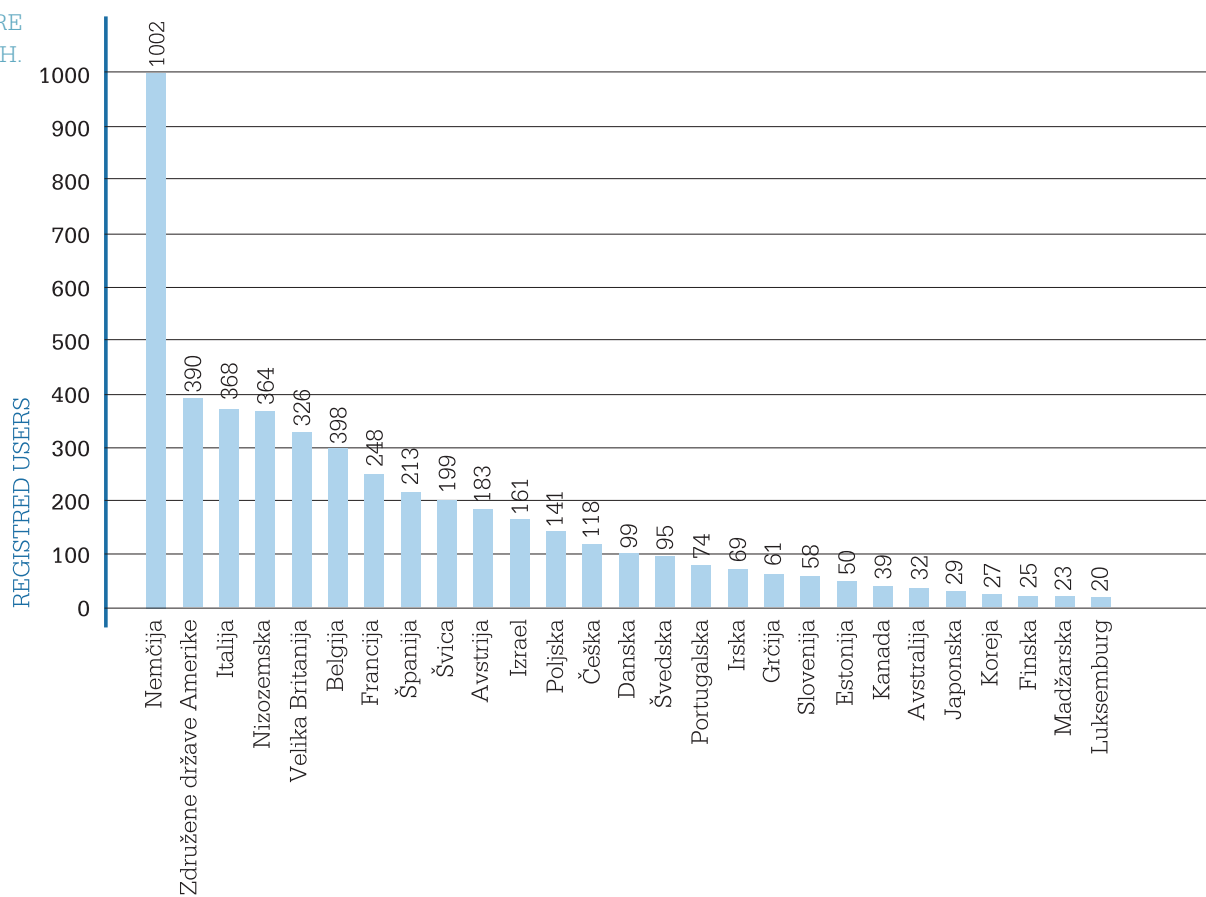
6. Dostop do in uporaba podatkov

Ključni cilj raziskave SHARE je celotni znanstveni skupnosti čim prej ponuditi kakovostno bazo podatkov, in to brezplačno, zato je postopek pridobivanja dovoljenja za dostop do podatkov preprost in obsega vsega tri korake. Prosilec za dostop mora najprej izpolniti in podpisati izjavo za dostop do podatkov, s katero se obveže varovanja zaupnih podatkov in hkrati potrjuje, da je zaposlen v znanstveni ustanovi. Podatki so namreč na voljo izključno znanstvenikom. Ministrstvom ali različnim vladnim službam se dostop do podatkov dosledno zavrača. V nekaj delovnih dneh nato prejme geslo in uporabniško ime za dostop do podatkov. V zadnjem, tretjem koraku pa si lahko na svoj računalnik že prenese baze podatkov SHARE.

Baza podatkov raziskave SHARE zajema podatke 19 evropskih držav in Izraela. Z dostopom do podatkov dobite dostop do vseh valov raziskave SHARE, kar v letu 2015 pomeni 285.000 anket več kot 110.000 posameznikov, starejših od 50 let. Vsak val raziskave je razdeljen v več sklopov, tako kot so razdeljeni tudi sklopi vprašalnika. Vsak sklop vprašalnika je shranjen v ločeni datoteki. Podatki zajemajo še imputirane spremenljivke, uteži in generirane spremenljivke. Vsega skupaj že krepko več kot 100 datotek.

Septembra 2015 je podatke SHARE uporabljalo že 4854 znanstvenikov z vsega sveta, med njimi tudi 58 Slovencev. Natančnejše število uporabnikov po državah si lahko ogledate na sledeči sliki.

SLIKA 4:
UPORABNIKI
PODATKOV SHARE
PO DRŽAVAH.

Literatura

- AAPOR– America Association for Public Opinion Research (2015): *Standard Definitions Final Dispositions of Case Codes and Outcome Rates for Surveys*. Dostopno na: http://www.aapor.org/AAPORKentico/AAPOR_Main/media/publications/Standard-Definitions2015_8theditionwithchanges_April2015_logo.pdf, dostop: 10. avgust 2015.
- Börsch-Supan, A., Hank, K., Jürges, H. (2005). »A new comprehensive and international view on ageing: introducing the »Survey of Health, Ageing and Retirement in Europe««. *European journal of ageing*, Volume 2, Number 4 (2005): 245–253.
- Malter, F., Börsch-Supan, A. (ur., 2013): *SHARE Wave 4: Innovations & Methodology*. Munich: MEA, Max Planck Institute for Social Law and Social Policy. Dostopno na: http://share-dev.mpsoc.mpg.de/fileadmin/pdf_documentation/Method_FRB_FINAL.pdf, dostop: 10. avgust 2015.
- Malter, F., Börsch-Supan, A. (2013): *SHARE Compliance Profiles – Wave 4*. Munich: MEA, Max Planck Institute for Social Law and Social Policy. Dostopno na: http://www.share-project.org/fileadmin/pdf_documentation/SHARE_Wave4_ComplianceProfiles_v15.pdf, dostop: 10. avgust 2015.
- Malter, F., Börsch-Supan, A. (2014): *SHARE Compliance Profiles – Wave 5*. Munich: MEA, Max Planck Institute for Social Law and Social Policy. Dostopno na: http://www.share-project.org/fileadmin/pdf_documentation/SHARE_Wave5_ComplianceProfiles_v11.pdf, dostop: 10. avgust 2015.
- Malter, F., Börsch-Supan, A. (ur., 2015): *SHARE Wave 5: Innovations & Methodology*. Munich: MEA, Max Planck Institute for Social Law and Social Policy. Dostopno na: http://www.share-project.org/fileadmin/pdf_documentation/Method_vol5_31March2015.pdf, dostop: 10. avgust 2015.
- Rejec, R., Grm, B. (2012): *Slovenija v številkah 2012*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na: http://www.stat.si/doc/pub/slo_stevilke_12.pdf, dostop: 10. avgust 2015.
- SHARE – *Raziskava o zdravju, procesu staranja in upokojevanju v Evropi*. Dostopno prek: <http://www.share-slovenija.si>, dostop:10. avgust 2015.